APROVIZIONAREA CU APĂ POTABILĂ A POPULAȚIEI RURALE ÎN OLTENIA SUBCARPATICĂ ȘI BANAT

Tereza MOZEȘ

În studiul de față se urmărește o prezentare a surselor de aprovizionare cu apă potabilă a populației din Oltenia subcarpatică și Banat, modul de captare precum și metodele utilizate pentru scoaterea apei la suprafață.

Aprovizionarea cu apă potabilă a populației pe teritoriul cercetat se face pe de o parte prin izvoare naturale, pe de altă parte prin fîntîni.

Izvoarele naturale reprezintă sursa de apă potabilă în special pe teritoriile bogate în precipitații atmosferice, cu mari rezervoare de apă subterană, mai cu seamă în regiunile deluroase. Izvoarele folosite pentru apă de băut pot fi împărțite în izvoare neamenajate și amenajate.

În categoria *izvoarelor neamenajate*, am cuprins toate izvoarele naturale unde captarea apei este făcută cu mijloace simple improvizate cu ajutorul materialelor găsite la fața locului și executate prin muncă necalificată.

Forma cea mai simplă a captării apei este izvorul îngrădit cu cîteva pietre de rîu, cu scopul de a crea o zonă de microprotecție. Prototipul acestui izvor l-am găsit în comuna Runcu, jud. Gorj, denumit „știubei", al lui Gheorghe Albulescu.

În zona izvorului se formează un mic bazin de acumulare, pe care apoi oamenii îl întăresc pentru a-l feri de pătrunderea unor corpuri străine sau pentru a preveni surparea pereților. Întărirea bazinului de captare în astfel de cazuri se face cu ajutorul unei „butoarce" (lemn de salcîm scobit), ca de exemplu „ogașul lui Iancu" din Prigor, jud. Caraș-Severin. Mai nou, se folosesc inele de beton, cum ar fi „buturoiul" de lîngă moară, al lui Vasile I. Chirtoc din satul Cîmpofeni, jud. Gorj. Apa izvoarelor care ies din pereții dealurilor este captată în jgheaburi simple de lemn sau de scoarță de copac, ca „șușorul cu albie de la pod ăl nou" și „șușorul de la Dolina" din Cornereva, jud. Caraș-Severin.

Izvoarele amenajate sînt prevăzute cu un rezervor de apă anume construit de meșteri pregătiți. În categoria acestor izvoare amintim „fîntîna de la Polovregeanu" din orașul Horezu (jud. Vîlcea), al cărui rezervor este format dintr-un bloc de piatră scobit în interior și acoperit cu o lespede. Apa se scoate cu un căuc de lemn. „Fîntîna tăfăloagă" de la Novacii Români (jud. Gorj) are rezervorul făcut din blană de stejar. Pe peretele din față al rezervorului, denumit și „tabla de sfinți", se scoate apa. În ambele cazuri, în fața găurii se află apărătoarea cu jgheab la mijloc, prin care se scurge surplusul de apă. În cazul „fîntînii tăfăloage" din Novacii Români apar și elemente artistice. Blănile laterale sînt sculptate în formă de cap de cal stilizat, denumite „caii fîntînii". Denumirea o găsim și în satele învecinate, ca de exemplu la Cărpiniș (jud. Gorj), chiar și în cazul cînd, datorită unei stilizări excesive, cu greu se mai poate recunoaște asemănarea.

În forme mai avansate, rezervorul izvorului este clădit din piatră, cărămidă sau ciment, iar scurgerea apei se asigură prin țevi de metal. Rezervorul izvorului din satul Bistrița, comuna Costești (jud. Vîlcea) este din piatră, lipit de casă și văruit. „Cișmeaua lui Țugulescu" din Vaideeni (jud. Vîlcea), inițial din lemn, a fost reconstruită din cărămidă și tencuită cu ciment în 1961. În unele cazuri, izvorul este împrejmuit cu gard pentru a împiedica accesul vitelor. Astfel în comuna Topleț (jud. Caraș-Severin) izvorul denumit de localnici „șișor" este împrejmuit cu gard de beton în formă pentagonală.

Aprovizionarea populației cu apă potabilă din fîntîni zidite este mult mai răspîndită pe teritoriul cercetat. Întrucît în aceste cazuri apa trebuie ridicată de la o adîncime care variază între 4 și 20 m deși modul de captare este aproape unitar, tipurile de fîntîni prezintă diferențieri corespunzătoare mecanismului cu care se scoate apa la suprafață.

Amplasarea fîntînilor este în funcție de răspîndirea, accesibilitatea și debitul lor, ca și de densitatea locuințelor. Acolo unde sînt mai multe la număr, fîntînile sînt așezate în curtea gospodăriilor, mai ales lîngă gard. Cînd sînt mai puține, se situează la marginea drumului ce străbate satul (de ex. Cîmpofeni, Novaci, jud. Gorj, Mariță — comuna Izvorul Rece, jud. Vîlcea) și la răscruce de drumuri (Costești — Vîlcea).

La descriera fîntînilor vom ține seama de :

1. Groapa fîntînii sau bazinul de captare a apei; 2. Corpul fîntînii; 3. Sistemul de ridicare a apei la suprafață; 4. Elementele de protejare a fîntînii.

1. *Groapa fîntînii* servește pentru captarea apei. Ea este formată dintr-o galerie verticală cu secțiune circulară sau pătrată, avînd o deschidere de 140—200 cm. Groapa realizează accesul de la suprafața solului la pînza de apă freatică. Fîntînile cercetate sînt bogate în apă datorită faptului că groapa pătrunde adînc în stratul freatic, iar în caz că acest strat este subțire, atunci prin adîncirea gropii în stratul impermeabil cu 80—100 cm se realizează un adevărat rezervor de acumulare, în care se adună apa în intervalul cînd nu se exploatează fîntîna.

Gropile fîntînilor în zonele geografice studiate sînt căptușite cu piatră de rîu sau, mai nou, cu inele de beton. Spațiile dintre pietre se acoperă în timp cu diferite varietăți de mușchi, care în condițiile umidității din fîntînă se dezvoltă abundent și protejează în oarecare măsură fîntîna de infiltrarea impuri-

https://biblioteca-digitala.ro

tăților în groapa fîntînii. În prezent se utilizează numai căptușeală din inele de beton, care asigură într-o mai mare măsură igiena fîntînilor. Gropi de fîntîni căptușite cu cărămidă, scîndură sau trunchiuri de copaci, pe teritoriul studiat nu am găsit. Oricare ar fi căptușeala fîntînii, aceasta se sprijină pe niște tălpi realizate din bîrne de gorun, care se așază în fundul gropii. Bîrne asemănătoare se pun și pe marginea superioară a căptușelii, deasupra solului pe care se va ridica corpul fîntînii.

2. *Corpul fîntînii*, denumit local ,,ghizd" sau ,,ghizde" (ghizduri) prezintă mai multe variante, atît ca formă, cît și ca material de construcție. Am întîlnit fîntîni de formă circulară (Scoarța, Marița, jud. Gorj), pătrată (Cîmpofeni, Costești, jud. Gorj), ori poligonală (Vaideeni), cu ghizde construite din piatră (Dobrița, jud. Gorj), scîndură (Peștișani, jud. Gorj), bîrne (Costești, Baia de Aramă — Mehedinți) ori obezi din lemn de gorun (Novaci, Marița, Polovragi), cît și din ciment (Vaideeni, Izvorul Rece). Chiar și în aceeași localitate se găsesc ghizduri executate din diferite materiale : cele mai vechi fiind construite din bîrne, mai noi din scîndură, iar cele recent făcute sînt în mjoritatea cazurilor din ciment.

3. *Modul de ridicare a apei* prezintă multe sisteme, de la forma cea mai simplă — cînd găleata se scoate cu mîna, cu ajutorul unei frînghii sau a unei prăjini pînă la sistemele de ridicare cu cumpănă, cu roată, ori cu scripete, toate acestea avînd și ele nenumărate variante. Același tip de fîntînă, chiar și aceeași variantă în unele localități poartă denumiri diferite, ceea ce îngreuiază mult clasificarea lor. Sistemul utilizat pentru ridicarea apei la suprafață este legat de profunzimea pînzei de apă freatică.

Forma cea mai simplă de ridicare a apei din fîntînă am întîlnit-o la Stroești, jud. Vîlcea și în satul Marița. Aici, apa fiind la o adîncime relativ mică, de 3—4 m, găleata se scoate cu o frînghie simplă ținută în mînă. Probabil datorită acestui fapt, se folosesc în loc de vadră, care are o greutate mai mare, căldărușe de 3—4 litri executate din tablă. În astfel de cazuri, ghizdurile fîntînii sînt făcute în general din scîndură. O variantă a acestui mod simplu de scoatere a apei am găsit-o la Ieșelnița jud. Mehedinți. Aici, găleata se introduce în fîntînă cu ajutorul unei prăjini lungi de 2—3 m, prevăzută la capăt cu un cîrlig de care se atîrnă vasul.

Mecanismul cel mai simplu, folosit din bătrîni la scoaterea apei din adîncimi este cumpăna, bazată pe sistemul pîrghiei cu contragreutate. Acest sistem se utilizează pînă la 8—12 m adîncime. Fîntînile cu cumpănă nu au prezentat mari diferențieri pe teritoriul cercetat. Chiar și denumirile părților componente sînt identice. Bîrna care susține cumpăna propriu-zisă — numită furcă — în majoritatea cazurilor este formată fie dintr-un lemn bifurcat (Runcu) , fie prin fixarea a două bîrne de vîrful unui stîlp de o parte și de alta a acestuia, cu ajutorul unor cuie de lemn sau de fier prin care se creează spațiul în care balansează cumpăna (Polovragi). Cumpăna, mai subțire în partea unde se fixează ,,lumînarea" se îngroașe în partea opusă cu contragreutate, pentru a echilibra greutatea apei scoase din fîntînă. De partea liberă a lumînării se fixează prin inele de fier găleata, cu care se scoate apa. Mișcarea de balansare a cumpănii pe furcă este asigurată printr-un ax de lemn sau de fier numit fus. Acesta străpunge brațele furcii (Polovragi), sau se sprijină pe extremitățile lor libere (Runcu) și reprezintă punctul de reazim pentru cumpănă. Modul în care cumpăna se fixează de fus este diferit. În satul Bobu, comuna Săcelu, jud. Gorj, cumpăna este prinsă de fus cu ajutorul unei limbi de fier. În comuna Arcani, precum și în comuna Runcu, paralel cu corpul cumpănii, pe o lungime de 80—100 cm, se fixează prin două ,,fiulări" (cuie de lemn) o ,,policioară" ușor șlefuită. Prin gaura scobită la mijloc trece fusul pe care se sprijină propriu-zis cumpăna. Sistem asemănător de fixare găsim și la Stroești, jud. Vîlcea.

Apărute cu mult după fîntîna cu cumpănă, *fîntînile cu roată* se bazează pe transformarea mișcării rotative într-o mișcare rectilinie pe verticală. Ele cunosc o mai mare răspîndire în părțile deluroase, unde apa trebuie ridicată de la o adîncime relativ mai mare, de 12—20 m. În cazurile cînd pînza de apă freatică se găsește la o mai mare adîncime, nu se poate utiliza cumpăna, deoarece ar necesita brațe foarte lungi, a căror mînuire nu este posibilă. În asemenea cazuri s-a recurs la folosirea fîntînilor cu roată.

Găleata cu apă se ridică din adîncul gropii, fiind trasă cu un lanț de fier care se înfășoară pe un fus cilindric ; înfășurarea lanțului pe fus este asigurată prin învîrtirea acestuia în jurul axului longitudinal cu ajutorul unei piese auxiliare : mîner, răsuc sau roată, care face corp comun cu fusul. Fusul se confecționează din lemn de esență tare. El are formă cilindrică tie pe toată lungimea lui, fie numai la mijloc, unde primește spirele lanțului (ex. satul Marița). La cele două extremități, fusul este subțiat și rotunjit sub formă de ax, care se sprijină pe cîte un lagăr simplu cuprins în stîlpii verticali, fixați de o parte și de alta a ghizdului. Una din extremitățile fusului se prelungește și dincolo de lagăr. Pe această prelungire se fixează rigid piesa motoare.În unele locuri, extremitățile fusului se întăresc cu inele de fier. Prin înfășurarea repetată a lanțului întins puternic de greutatea găleții cu apă, fusul se roade relativ repede. Din acest motiv se obișnuește în numeroase cazuri să se fixeze paralel cu axa fusului apărătoare (întăriturî) de fier bătute în lungul fusului, la distanța de 3—10 cm una de alta (Novaci)sau din lemn (Polovragi).

Mînerul sau manivela întîlnită la Bistrița — comuna Costești și Runcu, precum și răsucul găsit la Arcani, se confecționează din lemn și, mai nou, din fier. Ele au o răspîndire mai restrînsă. Mai des, pentru învîrtirea fusului este folosită roata. În majoritatea cazurilor se folosesc roți obișnuite de căruță cu 8—10 spițe prinse cu o obadă de fier. În numeroase locuri, mai ales în zona Gorjului, sînt folosite și roți mai mici sau mai mari de fier prevăzute cu manivelă.

O dată cu pătrunderea tehnicii în sate, sistemul de ridicare a apei din adîncime s-a îmbogățit cu o nouă piesă— scripetele, care se fixează în axa fîntînii, deasupra ghizdei. Lanțul de care este fixată găleata se trece prin șanțul roții scripetelui, iar apoi prin acționarea lanțului se ridică apa din groapa fîntînii. Fixa-

https://biblioteca-digitala.ro

rea scripetelui în axa fîntînii se face cu o bîrnă transversală așezată pe doi stîlpi de lemn — uneori sculptați (Novaci), fixați pe corpul fîntînii sau pe un suport în formă de spînzurătoare (Vaideeni), uneori pe o bară de fier curbată și fixată deasupra fîntînii (Dobrița, jud. Gorj).

Acționarea lanțului tras prin scripete pentru ridicarea apei la fîntînile cercetate se face manual, fie direct cu ajutorul unei alte găleți, fie cu ajutorul unui fus.

La Izvorul Rece, Tismana, jud. Gorj etc., ridicarea apei se face trăgînd lanțul direct cu mîna; în acest caz la acțiunea forței necesare pentru a învinge rezistența exercitată de greutatea apei contribuie și greutatea corpului persoanei care acționează, ușurînd efortul.

În numeroase cazuri, ridicarea apei cu scripetele se face cu ajutorul fusului acționat la fel ca și în cazul fîntînilor cu roată. La Crasna din Deal (Cărpiniș, jud. Gorj), fusul este amplasat la marginea ghizdei. Alteori, fusul este fixat pe un suport de bîrne, instalat la o distanță de circa 1 m de groapă și pe care este fixată și spînzurătoarea care ține scripetele în axa fîntînii.

În comunele Vaideeni, Polovragi, forța umană necesară pentru ridicarea apei din fîntînă a fost parțial înlocuită prin fixarea unei alte găleți la celălalt capăt al lanțului trecut peste scripete.

În ultimii 10—15 ani a pătruns la sate — deocamdată sporadic — fîntîna cu pompă; aceasta este montată pe un postament de ciment și asigură o mai bună izolare a apei de mediul înconjurător, corespunzînd mai mult normelor igienice (Lăpușnicel, jud. Caraș-Severin, Novaci).

4. *Elementele de protejare a fîntînii.* Exigența populației față de apa potabilă precum și simțul ei estetic se reflectă prin numeroasele amenajări făcute împrejurul și deasupra fîntînii, în vederea protejării ei.

La fîntînile cu cumpănă, din cauza înălțării cumpenei, posibilitățile de protecție sînt mai reduse și se restrîng la acoperirea ghizdurilor cu un capac de scîndură. Capacul poate fi confecționat dintr-o singură bucată sau din două, poate fi complet liber sau fixat cu balamale.

Fîntînile cu roată pe teritoriul cercetat — cu mici excepții — sînt acoperite și în multe locuri împrejmuite cu gard.

La Costești, fîntînile cu roată — construite în majoritate din ciment și așezate pe postament de beton — sînt înconjurate cu „ulucă", un gard de formă uneori hexagonală. Pe stîlpii așezați în colțurile hexagonului sînt prinse grinzile și căpriorii acoperișului de șiță în șase ape. Pe lîngă această apărătoare a fîntînii însăși, ghizdurile fîntînii sînt acoperite cu un „astupuș" cu două capace, care se deschid la mijloc în două. La Marița, acoperișul de șiță în patru ape umbrește un ocol de 4,40 × 5,30 m, înconjurat de lănțeți de fag bătuți pe blăni. Înăuntru, față în față cu intrarea, se află și o „canapea" așezată pe popice.

La Novacii Străini, pe Dealul Țiganilor și la Săcelu, județul Gorj, fîntînile au acoperișuri din șindrilă. La Novacii Români și la Cărpiniș, sub acoperișul în patru ape regăsim „blana de fîntînă" așezată pe trei butuci, unde se odihnesc femeile pînă le vine rîndul la fîntînă. La Cărpiniș, fîntîna se acoperă cu „fundul fîntînii" un acoperiș mobil care alunecă pe două stinghii fixe. Sînt cazuri cînd acoperișul glisant din două blăni alunecă deasupra fîntînii pe niște stinghii special construite (Stroești).

La Românii de Jos, „puțul cu roată" este împrejmuit numai din trei părți.

În multe alte comune, cum ar fi Crasna din Deal, Călugăreni, jud. Gorj, Topleț, Rudăria, Lăpușnicel, jud. Caraș-Severin, fîntîna nu se împrejmuiește cu gard, în schimb este înzestrată cu o apărătoare care se ridică pe ghizdurile fîntînii, în formă de prismă cu baza pătrată terminîndu-se în formă piramidală, cu un acoperiș în patru ape, fiind în acest fel complet închisă.

În categoria fîntînilor bine protejate amintim și fîntînile cu roată de dimensiune mică (înalte de circa 160 cm), complet acoperite cu scîndură sau cu un zid de cărămidă și țiglă. Unele din aceste fîntîni — denumite la Rudăria „bunari" — au două deschizături: printr-una se scoate găleata iar prin cea de a doua curge afară apa într-un valău care servește la adăpatul păsărilor.

Am amintit la început că populația din regiunea cercetată prezintă o exigență sporită față de calitățile igienice ale apei, fapt de altfel caracteristic poporului din întreaga țară. Deși majoritatea fîntînilor construite cu zeci de ani în urmă nu corespund întru totul cerințelor sanitare, totuși se recunoaște preocuparea din partea populației pentru a obține o apă potabilă corespunzătoare din punct de vedere igienic.

Amplasarea fîntînilor reflectă o bună orientare în majoritatea cazurilor. Ele sînt plasate cît mai departe de sursele posibile de infectare.

În comunele Călugăreni, Prigor, Rudăria, Topleț, Baia de Aramă, fîntînile sînt acoperite, la Costești, Marița, Novaci etc. sînt protejate cu adevărate holuri.

Numeroase fîntîni, deși sînt acoperite, mai sînt prevăzute și cu capace: „astupuș" (Topleț), „fund" (Cărpiniș), „oblun" (Dobrița, Arcani).

În vederea prevenirii pătrunderii apelor de suprafață în fîntînă, se obișnuiește ca terenul din jurul fîntînii să fie înclinat de la fîntînă spre exterior. Astfel, în comuna Costești există adevărate postamente, formate din lespezi de piatră, sau de ciment, prevăzute cu scurgeri. Înainte de a turna cimentul, se bate bine pămîntul, acoperindu-l adesea cu un strat de argilă care este impermeabilă.

Peste tot fîntînile au găleți proprii. Nu am găsit nici o fîntînă pe teritoriul cercetat unde să fie utilizate pentru scoaterea apei gălețile oamenilor. Utilizarea cănilor publice la fîntîni — pe lîngă reflectarea spiritului de ospitalitate al poporului nostru — a avut drept scop de a preveni consumul apei direct din găleată. În această direcție, o formă mai evoluată am găsit în numeroase locuri din Banat, unde fără a se scoate găleata din apărătoare, apa este turnată într-un valău, din care printr-o țeavă se scurge la exterior ceea ce confirmă încă odată exigența populației față de calitățile igienice ale apei potabile.

https://biblioteca-digitala.ro